

## רבית דרך מתנה ורבית מאוחרת בשיטת רש"י והרמב"ם<sup>1</sup>

עיון בדרך הפשט והדקדוק בעניין זה, עומד על כמה נקודות בפירוש רש"י בפרק 'איזהו נשך', וכן בדברי הרמב"ם הלכות 'מלוה ולוה' בכמה מקומות. הצלבת דבריהם והשוואתם זה לזה מבליטים את הבדל בתפיסתם את המושגים הללו.

### א. הקדמה

המושג 'רבית דרך מתנה' מעורר בעייתיות, שהרי לכאורה כל רבית נושאת את האופי של מתנה, היא ניתנת מהסכמה ורצון, ואף על פי כן היא אסורה<sup>2</sup>. ואף אם נאמר שיש שוני, שהרי נתינת מתנה מן הלווה למלוה, מן הסתם, לא באה כתוצאה מסיכום קודם, אלא מטוב ליבו של הלווה, ומרגשי הוקרת טובה למלוה, הרי גם רבית שאינה קצוצה – נאסרה מדרבנן, וידועים לנו דברי רבן גמליאל במשנה<sup>3</sup>:

רבן גמליאל אומר: יש רבית מוקדמת ויש רבית מאוחרת... לזה ממנו, והחזיר לו את מעותיו והוא משלח לו ואומר: 'בשביל מעותיך שהיו בטלות אצלי', זו היא רבית מאוחרת.

### ב. הצעת הנראה בשיטת הרמב"ם

התעוררותי לסוגיית 'רבית דרך מתנה' ארעה תוך כדי שאני שונה את הלכות מלוה ולוה לרמב"ם פרק ד'. אחר שהקדים דינים כלליים הנוגעים לדיני רבית, כתב בזו הלשון<sup>4</sup>:

אסור לאדם ללוות מבניו ובני ביתו ברבית; אף על פי שאינו מקפיד ומתנה הוא שנותן להן, הרי זה אסור, שמא ירגילן בדבר זה.

1. מאמר זה נועד אך ורק לברר את שיטת רש"י והרמב"ם, על כן לא אאריך במשא ומתן לגבי השיטות נוספות, גם כאשר אזכירם. כל הפניה במאמר זה למקור במשנה, בתלמוד או במפרשיהם הינה למסכת בבא מציעא, אלא אם כן יצוין אחרת. כמו כן, כל הפניה למקור ממשנה תורה לרמב"ם במאמר זה הינה להלכות מלוה ולוה, וא"כ יצוין אחרת. ציטוטי הרמב"ם במאמר זה יהיו כולם לפי הנוסח במהדורת 'אור וישועה'.
2. כלשון הגמ' (סא ע"ב): 'תאמר ברבית דמדעת', וכלשון הגאונים: 'שכל רבית שבעולם מחילה היא' (ברמב"ם, פ"ד יג, וכן ברא"ש סי' ב).
3. עה ע"ב.
4. פ"ד ח-י.

תלמידי חכמים שהלוו זה את זה, ונתן לו יתר על מה שלווה ממנו - הרי זה מותר, שהדבר ידוע שלא נתן לו אלא מתנה, שהרי הן יודעין חומר איסור הרבית.

המלוה את חבירו ומצא הלווה יותר, או שהחזיר לו חובו ומצא המלוה יותר, אם בכדי שהדעת נוטה - חייב להחזיר; ואם לאו - מתנה הוא שנתן לו, או גזילה היתה לו בידו והבליע לו בחשבון, או אחר צוה להבליע לו.

טענתי היא, כי לא ניתן להבין הלכות אלו, אלא על סמך הנחה כי **רבית דרך מתנה** – **מותרת**. והדברים פשוטים ממקורם, כפי שאפרט לגבי כל אחת מן ההלכות שהועתקו לעיל.

### ג. הלואה ברבית לבני ביתו

בהלכה ח' מתייחס הרמב"ם, למעשה, לדברי רב יהודה אמר רב<sup>5</sup>:

אמר רב יהודה אמר רב: מותר לו לאדם להלוות בניו ובני ביתו ברבית, כדי להטעימן טעם רבית.

התלמוד דוחה את דבריו:

ולאו מילתא היא, משום דאתי למיסרד.

אולם ניתן להבחין בקלות, כי הסיבה לפיה אסור להלוות לבניו ובני ביתו ברבית היא חינוכית בלבד, ואין בדבר משום 'רבית' או 'אבק רבית'. ובכן, נשאלת השאלה: מדוע?

דבר זה פירש רש"י<sup>6</sup> במסכת שבת, וזו לשונו:

בניו ובני ביתו. הסמוכים על שולחנו, דכיון דהכל משלו, אין כאן רבית.

וכעין זה פירש גם הריטב"א בבבא מציעא<sup>7</sup>.

אולם מדברי הרמב"ם עולה פירוש אחר, מה שהדבר היה ראוי להיות מותר (אלמלא השיקול הפדגוגי), הוא, כלשונו<sup>8</sup>, משום 'שאינו מקפיד, ומתנה הוא שנותן להן'. כלומר: אין הדבר בגדר רבית כי אם בגדר מתנה, ולכן הוא מותר<sup>9</sup>.

5. עה ע"א.

6. קמט ע"ב, ד"ה 'בניו'.

7. שיטה מקובצת, ד"ה 'מותרי'.

8. פ"ד ח.

9. כל זה, כמובן, על סמך הגירסה שציינתי בדברי הרמב"ם: 'ללוות מבניו', נמצא שמה שאמר: ימתנה הוא שנותן להן, הכוונה לרבית, ואם כן, ניתן לומר שרבית דרך מתנה מותרת. וכן גרס, בודאי, רבינו חננאל (בשיטה מקובצת, סוף העמוד), שעל המילים 'כדי להטעימן טעם רבית', פירש: 'כדי להטעימן טעם הנאה', וכעין זה פירש הרי"ף בתשובה (הובאה שם, מועתקת מלשון ערבי): 'לפי שאם טעמו ונמנעו ממנו, היה שכרם יותר' (ובהלכותיו לא הביא כלל סוגיה זו). משמע מדברי ר"ח ורי"ף שבני ביתו הם אלו שמקבלים את הרבית, כלומר: שאביהם לזה מהם, ולא שהוא הלווה להם.

## ד. הלואה ברבית בין תלמידי חכמים

בהלכה ט' פוסק הרמב"ם, כפי דברי רב יהודה אמר שמואל<sup>10</sup>:

תלמידי חכמים מותרים ללוות זה מזה ברבית.

ומבאר התלמוד<sup>11</sup>:

מאי טעמא? מידע ידעי דרבית אסורה, ומתנה הוא דיהבי אהדדי.

דין זה בהחלט מזמין את המסקנה, לפיה 'רבית דרך מתנה' – מותרת. ולגבי תלמידי חכמים אנחנו יכולים להיות משוכנעים שהדבר נעשה באמת מתוך מוטיבציה של מתנה, ולא מתוך כוונת רבית, כפי שהסיק הרמב"ם, 'שהרי הן יודעין חומר איסור הרבית'.

## ה. מצא המלוה בפרעון ההלואה יותר ממה שהלוה

בהלכה י' מכוון הרמב"ם, לדברי רב נחמן<sup>12</sup>:

האי מאן דאזיף פשיטי מחבריה, ואשכח ביה טופיינא: אי בכדי שהדעת טועה

- מיחייב לאהדוריה ליה, ואי לאו - מתנה בעלמא הוא דיהיב ליה.

ומפרש רש"י<sup>13</sup>:

אי בכדי שהדעת טועה. דאיכא למימר טעה המלוה בחשבון.

וכן מבואר מדבריו לעיל מיניה<sup>14</sup>, וזו לשונו:

ואשכח טופיינא. זה שקיבל המעות, מצא בהן יותר ממה שאמר לו חברו.

כלומר, מאחר ולפי רש"י המלוה הוא זה שטעה, ממילא עליו לפרש כי הביטוי 'טופיינא', שפירושו המילולי הוא: 'יותר', משמעו בהקשר שלנו, שנתן לו יותר ממה שסוכם שילוח לו. ואם כן אין שום יחס בין סוגיה זו לבין דין 'רבית דרך מתנה'<sup>15</sup>.

---

מה שאין כן אם היינו גורסים כגירסת הספרים 'להלוות בניו', והיא בודאי גירסת רש"י, שעל המילים 'כדי להטעימן טעם רבית', פירש: 'שידעו כמה מצטער ומיצר הנותני', משמע שהבנים הם אלו שישלמו הרבית עבור הלואת אביהם, וכן היא הגירסה גם בכמה כתבי יד של 'משנה תורה לרמב"ם' (כגון: כ"י 'אסקוריאלי', המובא במהדורת 'יד פשוטה'). לפי דרך זו, אין מקום למסקנה שביקשתי להסיק. שאם כן, מה שאמר: 'ומתנה הוא שנתן להן' אין הכוונה ל'רבית', אלא לעצם ההלואה, שהיא ניתנת במתנה, כמו שפירשו הגידולי תרומה (שער מו, ח"ג, ב) ועוד.

10. עה ע"א.

11. שם.

12. סג ע"ב.

13. שם, ד"ה 'אי בכדי'.

14. ד"ה 'ואשכח'.

15. ויתרה על זאת, שהרי אין כל קשר בין דין זה לבין הלכות רבית. ונצטרך לפרש שנוכרה בפרק איזהו נשך, מצד שיתוף שמו של רב נחמן למימרא זו עם קודמתה, ובכך ניתן יהיה גם

הרמב"ם, לעומת זאת פירש דברי רב נחמן באופן נוסף. כלומר, לא מדובר רק במקרה ש'מצא הלווה יותר' ממה שסוכם (כפירוש רש"י), אלא ה"ה אם 'החזיר לו חובו, ומצא המלוה יותר', כלומר: שמצא בדמי הפירעון, יתר ממה שהלוה<sup>16</sup>.

ובכן, תישאל השאלה לפי דעת הרמב"ם, אם אכן מדובר שהמלוה מוצא שפרע לו הלווה יותר ממה שהלה הלוה לו, מדוע הדבר מותר, הרי יש לאסור זאת משום רבית? ובטעם הדבר, יש לומר שהוא משום שנותן לו המעות 'דרך מתנה', ורבית דרך מתנה – מותרת. ופשוט הוא שזה טעמו, ולזה כיון לרמוז באומרו 'מתנה הוא שנתן לו', שלאור הרקע של שתי ההלכות שקדמו לו, בודאי שיש לפרשו כך: מתנה – ולא רבית. וכפי המתבאר בשיטת הרמב"ם מפורש בדברי תלמיד הרשב"א<sup>17</sup>, וזה תורף דבריו הנוגעים לעניינינו:

ואין בזה איסור משום רבית כלל, דומה למה שאמרו 'תלמידי חכמים מותר להלוות זה לזה ברבית', שאינן נותנים לשם רבית כלל אלא לשם מתנה, כמו שיתבאר בסוף הפרק, וזה ודאי מאחר שנותן בעניין זה, לשום מתנה גמורה הוא נותן.

כלומר: אופי זה של הנתינה מחזק ומאשש את הקביעה, לפיה תוספת המעות שניתנו בפירעון המלוה אינם בגדר 'רבית', כי אם בגדר 'מתנה'.

אולם רש"י, נמנע מלפרש כן, ואולי הייתה מחשבתו כפי שהעלה המגיד משנה<sup>18</sup> לבאר (בלי לציין שכוונתו לשיטת רש"י):

וגירסא אחרת יש, האי מאן דיזיף פשיטי מחביריה, ונראה לומר לפי גירסא זו דווקא בשלווה מוצא יותר, אבל כשמלוה מוצא יותר, יש לתלות שהלווה נותן יותר משום רבית, ואסור שלא בת"ח לדברי הכל.

וכן הכריעו אחרונים רבים, כדוגמת הגידולי תרומה<sup>19</sup> והפני יהושע<sup>20</sup>, בכוונת שיטת רש"י. ולפי זה יהיה מבואר מדוע גם בסעיף ג' לא יכול היה רש"י לפרש שרבית בין אדם לבני ביתו תהיה מותרת, משום שהיא נעשית בדרך מתנה, כפי שפירש הרמב"ם. שהרי אין להוסיף בדמי הפירעון גם אם הדבר נעשה בדרך מתנה.

להסביר את הנוסח 'אמר רב נחמן', תוספת הו"ו מבטאת, ככל הנראה, ששמועה זו היא חלק מרצף שמועות שנאמרו בזו אחר זו.

16. ולכן סיפח הרמב"ם הלכה זו לפרקי ההלכות הנוגעות לדיני רבית בקובץ של 'הלכות מלוה ולווה', ולפי זה יובן מדוע נזכרה מימרא זו בפרק איזהו נשך.

17. כללי בבא מציעא לתלמיד הרשב"א, סג ע"ב, ד"ה 'מי שלוה'.

18. על אתר.

19. שער מו, ח"ד, ג, ד"ה 'גם יש'.

20. שם, ד"ה 'בגמרא אמר ר"ני'.

**ואם כנים דברינו**, נמצא שנחלקו גדולי הראשונים בדין רבית בדרך מתנה. שלדעת הרמב"ם הדבר מותר<sup>21</sup>, ולדעת רש"י הוא אסור (להוציא אולי בין תלמידי חכמים).

נבחן את הדברים בסוגיה נוספת:

## ו. עובדא דרבינא

את היסוד שביארנו, לפיו רבית דרך מתנה – מותרת, ניתן לראות בסיפור נוסף שמספר התלמוד<sup>22</sup>:

רבינא הוה יהיב זוזי לבני אקרא דשנוותא, ושפכי ליה טפייתא<sup>23</sup>, אתא לקמיה דרב אשי, אמר ליה: מי שרי? אמר ליה: אין, אחולי הוא דקא מחלי גבך.

ופירש רש"י<sup>24</sup>:

הואיל ולא פסקת עמהם, ומדעתם נותנים לך, ואין מזכירים לומר 'בשכר מעותיך שהיו בטילות אצלנו', מתנה בעלמא הוא.

21. והיה מקום להכריע בזה מה שנחלקו בדעת הרמב"ם:

שהרמב"ם (פ"ד יג) כתב, וזו לשונו: 'הורו מקצת הגאונים, שלווה שמחל למלוה ברבית שלקח ממנו או שעתיד ליקח, אף על פי שקנו מידו שמחל, או נתן מתנה אינו מועיל כלום, שכל רבית שבעולם מחילה היא, אבל התורה לא מחלה, ואסרה מחילה זו, ולפיכך אין המחילה מועלת ברבית, אפילו ברבית שלדבריהם'. כלומר: שהרי כאשר אדם לווה כסף מחבירו ברבית, ובא להחזיר לו, והיה מוחל הלווה על נתינת הרבית, ולא מקפיד בדבר, ואפילו נותנם לו בתורת 'מתנה'. וכשם שבזה אין מועילה מחילתו, כך גם אם אחרי ששילם הרבית, ובא המלוה להשיב לו, ומוחל לו הלווה, אין מועילה המחילה לפטור את המלוה מההישבון.

והשיג הרמב"ם (שם) על דבריהם, וזו לשונו: 'נראה לי שאין הוראה זו נכונה, אלא מאחר שאומרים למלוה להחזיר לו, וידע המלוה שדבר אסור עשה, ושיש לו ליטול ממנו, אם רצה למחול מוחל'. כלומר: ניתן למחול על הישבון הרבית. ובהבנת דבריו נחלקו רבותינו הראשונים, שלפי הרא"ש דווקא על ההישבון ניתן למחול, אבל לא על עצם הנתינה, ולפי המגיד משנה (שם), ומהרי"ק (הובא בבית יוסף, ס"י קס, סע' ה) זאת היא גם כוונת הרמב"ם. אבל מהשגת הראב"ד ומדברי הסמ"ג (בבית יוסף, שם), וכן מאופן הבאת שיטת הרמב"ם בטור (שם) נראה שבא הרמב"ם להתיר אפילו את נתינת הרבית, אם הלווה מוחל, ונותן דרך מתנה.

ולכאורה לפי דברינו, שלשיטת הרמב"ם רבית דרך מתנה – מותרת, היה עלינו להכריע שלא כדברי המגיד משנה. אולם נראה לעניות דעתי, כי אין בזה ראייה, שהרי שונה המקרה הזה, בו הרבית נקצצה, ולכן יש מקום לאוסרה מכל וכול, אפילו אם הלווה ייתן אותה בסופו של דבר בתורת מתנה. מה שאין כן בכל המקרים שציינו בגוף המאמר, הרבית איננה קצוצה, ולכן אם היא ניתנת במוטיבציה של מתנה – היא מותרת.

22. עג ע"ב.

23. בספרים שלנו הנוסח: 'טפי כופיתא' (ופירושו לפי הערוך ערך כפ"ת: 'סל'), תוקן כאן לפי הלשון ברי"ף (מג ע"ב), כיון שהיא נופלת ביתר קלות על לשון הרמב"ם: 'הוסיף לו במדה ונתן לו יתרי'.

24. שם, ד"ה 'אחולי'.

לשונו של רש"י מוכיחה למעלה מכל ספק כי מדובר בסוגיה בהלכות רבית (שהרי לשון זו לקוחה מן המשנה בדרך עה ע"ב, כפי שיפורט להלן בסעיף ז'). כלומר: שאלת רבינא 'מי שרי', היא משום שהייתה לו הוה אמינא לאסור זאת **מדין רבית**, וכן תשובת רב אשי לא באה אלא לפתור בעיה זו.

גם הרמב"ם העתיק הלכה זו בתוך פרקי ההלכות הנוגעות לדיני רבית בקובץ של 'הלכות מלוה ולווה', וזו לשונה<sup>25</sup>:

הלוקח חטים ארבע סאין בסלע, וכן השער, ונתן לו את המעות, וכשבא לגבות את החטים לאחר זמן הוסיף לו במדה ונתן לו יתר - הרי זה מותר, שהרי ברצונו הוסיף לו, ואילו רצה לא הוסיף, שהרי לא היה שם תנאי.

אולם כאשר מדקדקים בדבר, מתגלע פער נוסף הקיים בין שיטת רש"י לשיטת הרמב"ם.

### **ז. בין 'רבית דרך מתנה' ל'רבית מאוחרת' במשנת רש"י והרמב"ם**

הלשון שמביא רש"י, ואין מזכירים לומר: **בשכר מעותיך שהיו בטילות אצלנו**, מורה כי הקביל סוגיה זו לסוגיית 'רבית מאוחרת', לגביה אמר רבן גמליאל במשנה<sup>26</sup>:

לזה ממנו, והחזיר לו את מעותיו והוא משלח לו ואומר: 'בשביל מעותיך שהיו בטלות אצלי', זו היא רבית מאוחרת<sup>27</sup>.

זו אכן גירסת הספרים, לפיה איסור 'רבית מאוחרת' הינו דווקא כאשר אומר כי התוספת שנותן בפירעון המלוה, סיבתה 'בשביל מעותיך שהיו בטלות אצלי'.

ברם, נוסח המשנה במהדורה שהייתה לפני הרמב"ם, ועליה כתב את פירושו למשנה מופיע כך<sup>28</sup>:

היה משלח לו, ואמר: בשביל מעותיו שהיו בטלות אצלי.

השינוי במה שכתב 'מעותיו' במקום 'מעותיך' מורה למעלה מכל ספק, כי אותה אמירה המובאת כאן, לא אָמְרָה הלווה למלוה, אלא הלווה אָמְרָה בינו לבין עצמו, ולכן מדבר על המלוה בגוף שלישי - 'נסתר', ולא בגוף 'נוכח' כפי שהוא בספרים שלנו<sup>29</sup>. וכן מבואר בנוסח הלכה זו במשנה תורה, וזו לשונה<sup>30</sup>:

25. פ"ח ט.

26. עה ע"ב.

27. שם וכן פירשו גם התוספות (ד"ה 'ושפכי').

28. פ"ה יא, מהדורת הגה"ר יוסף קאפח זצ"ל, מוסד הרב קוק.

29. שוב ראיתי שכן היא הגירסה בספרי (כי תצא, רסג): 'רבן גמליאל אומר: מה תלמוד לומר: ולאחריך לא תשיך? אלא יש רבית מוקדמת ויש רבית מאוחרת. כיצד? נתן עיניו ללוות ממנו, והיה משלח ואומר בשביל שילווי (בגוף שלישי. ש.א) - זה הוא רבית מוקדמת. לזה הימנו

לוה ממנו והחזיר לו מעותיו, והיה משלח לו סבלונות בשביל מעותיו שהיו בטלון אצלו - זו היא רבית מאוחרת.

מעבר למה שגורס שוב הרמב"ם: 'מעותיו ולא 'מעותיך', יש להבחין, שהרמב"ם השמיט לגמרי את המילה 'ואמר' או 'ואומר', כלומר המשפט 'בשביל מעותיו וכו'' מעולם לא נאמר על ידי הלווה. אלא שסיבת נתינת הסבלונות היא 'בשביל מעותיו שהיו בטלון אצלו'.

המתבקש מכל זה, שלפי דעת הרמב"ם רבית מאוחרת אסורה אפילו כשלא הצהיר שהיה זה 'בשביל מעותיך וכו'', וכן פירש מרן הבית יוסף<sup>31</sup> בדעת הרמב"ם, וכן נראה שפירש גם המגיד משנה<sup>32</sup>, וכן נקט בפשטות השיטה מקובצת<sup>33</sup>.

#### אם נרצה לסכם את המורם עד כה:

יש לומר, כי גם לדעת רש"י<sup>34</sup> ישנם אופנים בהם מותרת רבית דרך מתנה (כדמוכח מעובדא דרבינא). היתר זה נובע ממה שלא אסרו 'רבית מאוחרת' אלא במפרש 'בשביל מעותיך וכו''. הוי אומר, רבית מאוחרת שלא מפרש בה 'בשביל וכו'' – הרי היא 'רבית דרך מתנה' ומותרת. אולם לפי הרמב"ם אין לומר זאת, שהרי לפי דבריו, מצד אחד, רבית מאוחרת אסורה אפילו 'בסתם', אולם רבית דרך מתנה – מותרת, כפי שהוכחנו לנכון בסעיפים ב-ו.

#### ח. שיטת רש"י

אם אנחנו מנתחים את העולה משיטת רש"י, ניתן להגיע לפרדוקס. שהרי הוא מיקל ברבית מאוחרת, כל שאינו מפרש 'בשכר מעותיך וכו'', ומצד שני לפי מה שביקשנו לטעון, מחמיר הוא לאסור 'רבית דרך מתנה', ולכאורה היה עליו להתיר כדין כל 'רבית מאוחרת' שמותרת, כל עוד אינו מפרש.

כעין זה נראה שהתקשו התוספות<sup>35</sup> (מסוגיה אחרת), ויישבו זאת, וזו לשונם:

אין זה רבית מאוחרת, שלא היו מזכירים שנותנין בשביל מעותיו שהיו בטלון

---

והחזיר לו מעותיו, והיה משלח לו ואמר בשביל מעותיו (בגוף שלישי. ש.א) שהיו בטלות אצלו - זו היא רבית מאוחרת.

30. פ"ה יא.

31. ס"י קס, ד"ה 'והרמב"ם', וכן פסק בשולחן ערוך (שם, ו), ועיין בב"ח שנטה מדרכו, והנראה לעניות דעתי כתבתי.

32. על אתר.

33. עג ע"ב, ד"ה 'וישי', משום דהוה ברירא ליה שגורסים "מעותיו" (כרמב"ם ולא כספרים שלנו, ומתוך כך דחה גם את הפירוש הקלאסי שברש"י ושאר מפרשים).

34. נזכיר את לשונו (עג ע"ב, ד"ה 'אחולי'): 'הואיל ולא פסקת עמהם, ומדעתם נותנים לך, ואין מזכירים לומר 'בשכר מעותיך שהיו בטילות אצלנו', מתנה בעלמא הוא'.

35. שם, ד"ה 'שפכ'.

אצלם, כדפירש בקונטרס, ולא דמי ל'הלוהו ודר בחצירו', שצריך להעלות לו שכר, אע"פ שאינו אומר שיהא דר בשביל ביטול מעותיו, דשאני התם שעדיין חייב לו.

כלומר: מדין 'הלוהו ודר בחצירו' מוכח לכאורה שיש לאסור רבית מאוחרת אפילו בסתם. אלא שיש לחלק בין רבית הניתנת כשעדיין חייב לו, לבין רבית הניתנת לאחר הפירעון.

**באופן דומה הביא הנמוקי יוסף<sup>36</sup> ליישב (אחר העתקתו מלשון רש"י שהובא לעיל), וזו לשונו:**

וכתבו האחרונים, דהא דשרי הכא כשהוא בסתם, משום שהם פרעו אותו כבר, ואחר כך הוסיפו משלהן, אבל בשעת פירעון היה אסור אפילו בסתם.

**וכן נראה לומר בכוונת הרא"ש<sup>37</sup> שאמר על דברי הגמרא:**

וליבי מהסס להתיר הדבר, דמלישנא דמתניתין משמע, הא דלא אסור רבית מאוחרת אלא בדאמר ליה: 'בשביל מעותיך שהיו בטלות אצלי', היינו היכא דשלח לו אחר שהחזיר מעותיו, אבל אם בשעת הפירעון נתן לו יותר מתחילי כרבית אפי' בסתם.

לא רק לפני הפירעון – אסור ללווה להעניק דבר למלוה, אלא גם בשעת הפירעון אסור, ורק אחר כך מותר, כאשר אינו אומר 'בשביל וכו'.

**דרך נוספת מביא הנמוקי יוסף<sup>38</sup> בשם תוספות (ולפנינו ליתא) ליישב:**

אבל בתוספות התירו אפילו בשעת פירעון, משום דהכא הוי דרך מקח וממכר, אבל בהלואה אסור בשעת פירעון<sup>39</sup>.

והנה, בדעת רש"י אין לפרש שההיתר בכאן נובע מזה שהוא דרך מקח וממכר, שהרי רש"י במפורש הקביל זאת להיתרא ד'רבית מאוחרת', באומרו: 'הואיל ולא פסקת עמהם, ומדעתם נותנים לך, ואין מזכירים לומר 'בשכר מעותיך שהיו בטלות אצלנו', נראה ברור שמקביל זאת לדין רבית מאוחרת, שהותרה בסתם ואפילו בדרך הלואה, כלשון המשנה: 'לוה ממנו, והחזיר לו את מעותיו והוא משלח לו ואומר: בשביל מעותיך שהיו בטלות אצלי. וככל הנראה, אף הנמוקי יוסף לא כתב זאת אליבא דרש"י, אלא כשיטה עצמאית<sup>40</sup>.

36. בדפי הרי"ף, מג ע"ב.

37. ס"י סז, וראה בביאור הגר"א שם, ס"ק ב.

38. שם.

39. פירוש נוסף בשיטת רש"י כתב בעל שיטה מקובצת (עג ע"ב, ד"ה יו"ש), אולם הוא עקר את הנחת היסוד שלמדנו מדברי רש"י (שרבית מאוחרת מותרת בסתם), על סמך שגרס במשנה: 'מעותיו, אולם מאחר וידוע לנו כי הגירסה 'מעותיך' קיימת, לא נראה לעקור את הפשוט יותר בכוונת רש"י, שהיא כמו שנתבאר לעיל, ולפיכך לא הובאו דבריו.

40. וזה שלא כדברי מרן, שכתב בבדק הבית (סי' קס, ד) על דברי הנמוקי יוסף בשם תוס': 'וכן עיקר, ועל פי זה רש"י והרמב"ם לא התירו בהלואה', ודבריו צריכים עיון.



אלא יש לפרש כאחד משני התירוצים הראשונים, כלומר לסייג זאת או דווקא לאחר ששילם (ואפילו בשעת הפירעון), כדעת התוס' שלנו, או דווקא לאחר הפירעון, כיסוד הרא"ש<sup>41</sup>.

**ובסיכום שיטת רש"י**, נראה לומר כי רבית מאוחרת אסורה דווקא במפרש, אבל בסתם מותרת, משום שהיא ניתנת בתורת מתנה. וזאת דווקא אחר הפירעון או אולי אפילו בשעת הפירעון, אבל לפני הפירעון – אסורה אפילו בסתם.

**וביסוד דבריו נראה לומר**, שאין חילוק מהותי בין מתנה לרבית מאוחרת, כל רבית הניתנת אחר הפירעון או בשעת הפירעון, וללא סיכום מפורש מראש, אלא ביוזמה מאוחרת אין בה איסור דאורייתא, משום שאינה 'רבית', משום שהיא נטולת כל קשר משפטי אל ההלואה<sup>42</sup>. אלא אם כן מפרש הלווה שהוא 'בשכר מעותיך', אזי אע"פ שאין מענק זה קשור באופן משפטי אל ההלואה, יש לאוסרו משום שנראה כרבית.

### ח. שיטת הרמב"ם

כאמור, לדעת הרמב"ם רבית מאוחרת אסורה אפילו בסתם, ורבית דרך מתנה מותרת. והנה אין לומר (כפי שאמרנו בדעת רש"י) כי לא קיים הבדל עקרוני בין רבית מאוחרת לרבית דרך מתנה, שאם כן יוקשה לנו, שהרי לפי דברי הרמב"ם עולה שרבית מאוחרת אסורה אפילו בסתם<sup>43</sup>, ורבית דרך מתנה מותרת<sup>44</sup>. וכמו כן אין לומר שהרמב"ם התיר רק בדרך מכר, כפי שמוכח מלשונותיו בפ"ד (הובאו לעיל סעיף ב'), וגם אין להעמיד שההיתר דווקא אחר פירעון, כפי שמוכח

41. ובאם נבחר לתרץ כדעת הרא"ש (ולדחוק ולומר שיבני אקרא דשנוותא' היו נותנים לו התוספת רק אחר שעת הפירעון, שלא כפי המשתמע בפשוט מלשון הגמרא: 'ושפכי ליה טפי כופיתא', שמשמע שפשוט פרעו לו יותר), נרוויח שיתיישב לנו מדוע פירש רש"י אחרת מהרמב"ם גם בסעיף ג', שההיתר להלוות לבנים ברבית מדאורייתא לא משום שהוא דרך מתנה (כמו שפירש הרמב"ם), אלא משום שבשעת הפירעון אין לתת מתנה אפילו בסתם. כמו כן נרוויח שיתורץ מדוע שינה רש"י בסעיף ה', מן הפירוש היותר פשוט בגמרא, שמדובר שהמלווה מצא בדמי הפירעון יותר ממה שהלווה (וכפי המבואר ברמב"ם), ובחר לפרש שהלווה הוא שמצא בדמי ההלואה יותר ממה שסוכם שיקבל, וזאת משום שאם המלווה נותן לו יותר בשעת פירעון הרי זה אסור משום רבית מאוחרת אפילו בסתם (וכפי שפירשו הרב המגיד ועוד, הובאו דבריהם בסעיף ה').

42. וכאן אולי המקום לציין את דברי רב ספרא (סב ע"א): 'כל שאילו בדיניהם מוציאים מלווה למלוה – בדיניהם מחזירין ממלוה ללווה; כל שאילו בדיניהם אין מוציאים מלווה למלוה – בדיניהם אין מחזירין ממלוה ללווה'. ולפי מסקנת הגמרא (סב ע"ב) חלקו השני של המשפט מוסב על רבית מוקדמת ומאוחרת, שאיסורו נמוך, ולכן אין מוציאים אותו ממלוה ללווה, משום שיבדיניהם כל הגויים 'אין מוציאים' כלומר: אין גובים את הרבית, כלומר: אין בה שום מימד מחייב, משום שמבחינה משפטית היא מנותקת מן ההלואה.

43. פ"ה יא, וכפי שהתבאר לעיל בסעיף ז'.

44. כפי שהוכחתי לעיל בסעיפים ב-ו, מדברי הרמב"ם בפ"ד ח-ג, פ"ח ט.

מדבריו לגבי רבית לתלמידי חכמים, וכן לגבי המלוה שמוצא יותר ממה שהלוה (הובאו שם).

**אלא מחויבים אנו לומר**, כי ישנו הבדל אחר, מהותי יותר בין רבית דרך מתנה לבין רבית מאוחרת. רבית מאוחרת היא הניתנת, כלשון הרמב"ם: **'בשביל מעותיו** שהיו בטלות אצלי, כלומר היא באה מתוך מגמה של רבית, ולכן היא אסורה מדרבנן, ואין כל הבדל אם יצהיר זאת הלווה בריש גלי, או שלא יזכיר זאת, הכוונה היא הבעייתית. מה שאין כן כאשר התוספת ניתנת מתוך כוונת מתנה, וכלשון הרמב"ם (לגבי רבית לבני ביתו): **'שאינו מקפיד, ומתנה הוא שנותן להן'**, עצם אי ההקפדה, שהיא גופא מכריחה חוסר כוונת רבית, ממנה נובע ההיתר.

כעין זה ניתן לראות מדברי ספר התרומות<sup>45</sup> (שמדבריו אלו דייק הבית יוסף שסבר גם כן כרמב"ם<sup>46</sup>), שבאשר לדין לווה שדר בחצר המלוה בחינם (שהוא דין רבית מאוחרת, כמו שכתב הרי"ף<sup>47</sup>), כתב בעל התרומות:

ומסתברא דווקא כשאינו רגיל לשלוח לו דורון הוא דאסור משום רבית מאוחרת, הא לאו הכי, אלא שרגיל - שרי, והוא שלא יתכוון לכך.

כלומר: הדבר תלוי בכוונה, וגם במה שהסתייג שאם רגיל לשלוח – מותר, הרי זה משום שאין כוונתו לשם רבית, אלא לשם מתנה, והראיה שרגיל לתת לו בלא הכי.

45. שער מו, ח"ג, יא, ד"ה יומסתברא.

46. וכן מוכח לעניות דעתי, מהאופן שהעתיק שם את המשנה, שהוא כעין נוסחת הרמב"ם (אולם יש לציין שבח"ד, מו סתם דווקא כלשון רש"י: יוזה התיר לו רב אשי, שהרי אין מזכירין לו 'בשכר מעותיך שהיו בטלות אצלנו', ומתנה בעלמא הוא, וצריך עיון, ואולי אגב שיטפיה נקט כנוסחת הספרים).

כמו כן יש לציין שבכל המקומות שהזכרתי במאמר חילוק בין רש"י להרמב"ם, דרך בעל התרומות באופן עקבי בדרכו של הרמב"ם. ראשית כל, לגבי רבית לבני ביתו כתב ביסוד ההיתר מעיקר הדין (שם, ח"ג, ב) 'שאינו מקפיד, ומתנה הוא שנותן להם' (וכפי שהעיר הגידולי תרומה, שם). כמו כן, את המימרא של רב ספרא, פירש לגבי המלוה, וזו לשונו (שם, ג): 'שהלוהו מאה, וכשפרעו נתן לו מאה ושלשה וכו'.

47. לה ע"ב.



# הליכות רבית

עיוני הלכות רבית



